

Heydər Əliyev ömrünün hər ili bir əsrə bərabərdir

Vəd etdiyimiz kimi, ictimai-siyasi xadim, istər sovet, istərsə də müstəqil Azərbaycanda ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında müxtəlif rəhbər vəzifələrdə çalışmış, YAP Veteranlar Şurasının üzvü Əli Həsənovla müsahibənin davamını təqdim edirik.

(əvvəlki qəzetin 10 may 2023-cü il tarixli sayında)

– Əli müəllim, ulu öndər haqqında oxuduqlarımdan və apardığım araşdırmalardan belə bir qənaətə gəlmişəm ki, Heydər Əliyev Moskva dövrü fəaliyyətində SSRİ tarixində iz qoymaqla yanaşı, həm də Rusiyanın ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatında unudulmaz xidmətlər göstərmişdir.

– Əlbəttə. Bunu sübut edən kifayət qədər faktlar, tarixi sənədlər və o dövrün ictimai-siyasi xadimlərinin xatirələri var. Məsələn, 1984-cü il yanvarın 4-də Sov.İKP MK-nın baş katibi Konstantin Çernenkonun rəhbərlik etdiyi komissiya tərəfindən hazırlanmış “Ümumi təhsil və peşə məktəbi islahatının əsas istiqamətləri” haqqında layihə dərc olundu. Heydər Əliyev məktəb islahatının əsas tərtibçisi və kuratoru idi. Bir neçə aydan sonra orta təhsil islahatı qüvvəyə mindi: müəllim hazırlığının təşkili və məktəbəqədər təhsil sistemində edilən digər dəyişikliklərlə əlaqədar 1984-cü il aprelin 12-də Sov. İKP MK-nın beş qərarı dərc olundu. SSRİ Nazirlər Sovetinin bu qərarlarına müəllimlərin məaflarının artırılması və sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması haqqında 318 nömrəli qərar əlavə edildi. İbtidai məktəbə bir il əvvəl, 6 yaşından başlanması təklif edildi, orta ümumtəhsil məktəbində təhsil müddəti isə 10 ildən 11 ilə qədər uzadıldı. Məktəblərdə yeni bir fənn meydana çıxdı – kompüter texnologiyası və proqramlaşdırmanın əsasları. Bundan sonra kütləvi şəkildə sovet istehsalı olan fərdi kompüterlər alındı. Bu islahat məktəbin ictimai dəyərini və müəllim peşəsinin nüfuzunu yüksəltdi, təhsilin idarə edilməsi strukturu dəyişdi.

Rusiyalı salnaməçilər qeyd edirlər ki, SSRİ-nin paytaxtı Moskvanın 2000-ci ilə qədər inkişafının baş planı da qismən Heydər Əliyevin təklifləri əsasında hazırlanıb. Çünki hələ Azərbaycan KP MK-ya rəhbərlik etdiyi vaxtlarda Heydər Əliyev 1981-ci ilin oktyabrında Moskva Memarlar Evindeki görkəmli memarları və inşaatçıları heyran qoyan bir çıxış edir və məhz burada ifadə

etdiyi təşəbbüslər SSRİ-nin baş şəhərinin yeni inkişaf planının hazırlanmasında istifadə edilir. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edirəm ki, 1970-ci illərin sonlarında Heydər Əliyev Azərbaycan memarları tərəfindən təklif edilmiş, Bakı buxtasında süni adada Dünya Ticarət Mərkəzi layihəsini çox dəstəkləmişdi. Lakin onu Moskvaya aparandan sonra həmin layihə bir təklif kimi qaldı. Məndə olan məlumata görə, indi Heydər Əliyevin bu arzusunun gerçəkləşməsi ideyasına yenidən nəfəs vermək Azərbaycan rəhbərliyinin gündəmindədir.

Heydər Əliyevin Moskva fəaliyyəti dövründə mədəniyyət sahəsində ünvanlı dövlət dəstəyi üsullarını da xüsusi xatırlamağa ehtiyac var. O, bu üsulu Azərbaycanda gerçəkləşdirmişdi və nəticədə Azərbaycan mədəniyyətinə yeni nəfəs vermiş, bu sahənin intibahına yol açmışdı. Yeni, onun idarəetmə təcrübəsinin bir çox elementləri bu gün Azərbaycanda olduğu kimi, Rusiyada da geniş istifadə olunur.

...1980-ci illərdə iqtisadi sistem, iqtisadiyyatı idarəetmə üsulları və ticarət sürətlə dəyişirdi. Heydər Əliyevin Moskva dövrü Nazirlər Sovetinin mühüm qərarlarından biri “Vətəndaşlara kreditlə uzun müddətə istifadə olunan malların satışı” idi və bu qərar 1985-ci il iyulun 5-də mətbuatda dərc edilmişdir. Yeni ticarət qaydaları alıcılara kreditlə mal almağa imkan verirdi. Baxın, 40 il əvvəl Heydər Əliyevin başladığı o işlər bu gün bütün postsovet məkanında geniş miqyas alıb.

Heydər Əliyevin Moskva dövrü fəaliyyəti Rusiya üçün heyrətamiz faktır. Çünki o, böyük bir ölkənin tarixində özünəməxsus iz qoymuş və islahatçı rəhbər kimi yaddaşlara köçmüşdür. Bununla belə, o da faktır ki, Heydər Əliyevin Kremldən, SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılması ilə vətəndaşların sovet rəhbərlərinə romantik inam zənciri tamam qırılmışdı. İndi onun Sovet İttifaqının rəhbərlərindən biri kimi Kreml dövründəki fəaliyyəti ilə bağlı ən müsbət, xoş təəssürlər, həmin dövrdə yaşayan, o fəaliyyəti izləyən və müşahidə etməyi bacaran minlərlə Rusiya ziyalisinin, sadə insanların, vicdanlı rəhbər işçilərin çoxunda qalıb.

SSRİ Kimya Nazirliyinin Azərbaycandakı birliyində çalışanda, nazirin tikinti üzrə müavini ilə çox yaxşı münasibət vardı. Milliyyətçə rus idi. Bilavasitə mənim rəhbərim idi və Azərbaycana vəsait ayırmağa kömək edirdi. Sonralar Moskvada onunla görüşəndə, Qorbaçovla bağlı mənə maraqlı bir epizod danışdı. Dedi, regionlardan birində bizim zavodun açılışı olmalı idi. Qorbaçov səfəri çərçivəsində həmin obyektin açılışını etməli idi. Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Heydər Əliyev də orada idi. Qorbaçov və MK-nın nümayəndələri camaatın toplaşdığı yerdə məşinadan düşdülər və obyektə tərəf getməyə başladılar. Bu məqamda bir yaşlı kişi Heydər Əliyevə tərəf yeri-

di və ona yaxınlaşanda dedi ki, yoldaş Baş katib, sizə sözlüm var. Elə bildi ki, Baş katib Heydər Əliyevdir. Qorbaçovun ətrafından bir nəfər tez ona yaxınlaşdı və əli ilə Qorbaçovu göstərdi ki, Baş katib odur...

– Heydər Əliyev SSRİ kimi nəhəng bir ölkədə, bu qədər ağır sahələrə nəzarət etməyə və üstəlik, uğurlar əldə edərək xalq tərəfindən sevilməyə nəyin hesabına nail olurdu?

– Əvvəldə qeyd etdiyim kimi, Heydər Əliyevin həyat tarixçəsi aydın göstərir ki, o, idarəçi kimi böyüyüb və sosializm sisteminin ideoloji klişeləri ilə mürəkkəbləşmiş yüksək intensivlikli aparat riskləri sistemində çalışıb. Onun belə bir sistemdə karyera pillələrində sürətlə irəliləməsinə qətiyyəti, dərin zəkası, polad iradəsi, fitri idarəçilik istedadı, çevikliyi və fenomenal uzaqgörənliyi səbəb olub. Bu, çoxdan təsdiqini tapmış faktır.

Heydər Əliyevin Moskvaya aparılması və Kremldə bacarıqlı rəhbər kimi daha gur parlaması, şübhəsiz, Brejnevden sonra baş katib postuna gələn Andropovun adı ilə bağlıdır. Bir çox rus müəlliflərinin məqalələrindən və tədqiqatçıların əsərlərindən oxumuşam ki, yeni və ancaq qoca Andropovun ətrafındakı hakimiyyət dairəsində Heydər Əliyev birincilər sırasında idi. Bu dairədə əsas yeni fiqurlar Heydər Əliyev, Vitali Fedorçuk və Ukrayna Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi Vladimir Şerbitski olub. Andropovun Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun Baş katibi vəzifəsində olduğu dövrlə ondan əvvəlki dövr arasında fərq onda idi ki, onun tanıdığı və inandığı Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi Nazirlər Soveti qrupu və bu Azərbaycan oğlunun aparatı elmi-texniki tərəqqini sürətləndirməklə, SSRİ-nin sosial-iqtisadi inkişafında güclü sıçrayış hazırlayırdı. Bunu Heydər Əliyevin böyük gələcəyə hazırlanması kimi də qiymətləndirmək olar. Bu fikri təsadüfən işlətmirəm, çünki SSRİ Xarici İşlər naziri Andrey Qromikonun oğlu xatirələrində qeyd edir ki, onun atası baş katib vəzifəsində cəmi üç gənci gördü: Romanov, Əliyev, Qorbaçov. Bu da səbəbsiz deyildi.

Leninqrad Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi Romanovun bölgəyə və şəhərə rəhbərlik etdiyi on üç il bütün XX əsrdə bölgənin həyatında ən uğur-

lu dövr sayılırdı. Bu da iqtisadi göstəricilərdə tam əksini tapır.

Romanov və Əliyev Andropov islahatlarının ən azı yarısı üçün iki ağır çəkili rəhbər kadr idilər. Amma Andropovdan sonra SSRİ rəhbərliyi uğrunda qruplaşmalararası mübarizədə Romanov Stavropol vilayət katibinin qruplaşması tərəfindən sıradan çıxarıldı. Doğrudur, Sovet İttifaqında Siyasi Büro Nazirlər Şurasının “mühərriki” kimi dəyərləndirilirdi, amma Heydər Əliyev Baş katib postuna namizəd kimi qəbul olunmurdu. Çünki SSRİ-də post-Stalin sindromu qüvvədə idi. Bu o deməkdir ki, 1953-cü ildən sonra Qafqazdan və ya Asiyadan olan şəxslərin SSRİ-yə rəhbərlik etməyəcəyi ilə bağlı açıqlanmayan konsensus formalaşmışdı. Məhz bu stereotiplər üzündən “Qırmızı imperiya” Heydər Əliyevə göz yummaqla büdrədi.

Nə qədər qəribə olsa da, o zaman post-Stalin sindromundan yaxşı xəbərdar olan Heydər Əliyev özü də Qorbaçovun dəstəklədi, çünki onu yaxşı rəhbər, ən əsası isə belə bir vəzifədə layiqli partiya yoldaşı hesab edirdi. Çünki Baş katib postunda fəaliyyətə başlayana qədər Qorbaçovla Heydər Əliyev arasında heç bir çekişmə yox idi və gələcəkdə belə bir halın baş verəcəyini təsəvvür etmək çətin idi. Qorbaçov baş katib olana qədər Heydər Əliyevə yaxşı münasibət göstərmişdi. Bütün bunlara baxmayaraq, strateji baxımdan Heydər Əliyevin SSRİ-nin iqtisadi həyatında bilavasitə icraçı rol oynadığı modernləşmə dalğası arzuolunan effekti verdi. Qorbaçov artıq bunu gördü və içindəki qısqanclıq sürətlə alovlanmağa başladı. O, başa düşürdü ki, bu modernləşmə hansısa baş katibin yox, məhz Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır və bunu bütün SSRİ görür, başa düşür.

Ona görə də Qorbaçov demək olar ki, dərhal “köhnə qvardiya”nın nümayəndələrindən və Heydər Əliyev kimi nisbətən gənc potensial rəqiblərdən qurtulmağa başladı. Qeyd etdiyimiz kimi birinci Romanovdan başladı. Sonra növbə Qromıkoya çatdı. O, Xarici İşlər Nazirliyinin rəhbəri vəzifəsindən uzaqlaşdırıldı, yerinə Eduard Şevardnadze təyin olundu. Sonra növbə Qrişinə, Kunaevə gəldi və sonda, nəhayət, Əliyevə çatdı. Əslində bu şəxslər “qamətləri heç kimin qarşısında

əyilməyən” və “nə buyursunuz” sualı ilə Qorbaçovun ağzına baxmayan insanlar idilər...

Buna baxmayaraq, Qorbaçovun ən yaxın silahdaşlarından olan Yakovlevin 1988-ci ilin mayında İrəvana ən uğursuz missiyası baş verir. Onun səfəri Qorbaçovun erməni radikal millətçilərinin Qarabağın Azərbaycandan ayrılması istiqamətində hərəkatlarını bəyanməsinin bariz jesti kimi qəbul edilir. Heydər Əliyev bu dramı ancaq kənardan müşahidə edə bildi, qısa görüşlər və telefon zəngləri ilə, Qarabağ fəlakətinin dərinliyini rəhbərliyə çatdırmağa çalışdı. Heydər Əliyev gözəl bildirdi ki, Qarabağ fəlakəti, artıq çoxlarına aydın olduğu kimi, bütün Sovet İttifaqını özü ilə birlikdə uçuruma sürükləyir...

...1987-ci ilin mayında, doğum gündən dərhal sonra, artıq Qorbaçovun məkrli və hiyləgər hücumlarından əsəbi hala düşən Heydər Əliyev infarkt keçirdi. Amma ruhdan düşmədi. İyul ayında o, artıq xəstəxanada fəal işləməyə başlamışdı. Yay aylarında MK-nın və Nazirlər Sovetinin son qərarları çıxırdı. Onların hazırlanmasında Heydər Əliyev də iştirak etmişdi. Infarkt keçirəndən 4 ay sonra, sentyabrın 8-də Heydər Əliyev ilk dəfə VDNX-da keçirilən beynəlxalq kitab sərgisi zamanı ictimaiyyət arasına çıxırdı. İctimaiyyət ona böyük sevgi ilə baxsa da, çəzəblə baxan baxışlar da az deyildi, xüsusilə Qorbaçovun dəstəsindən olanlar...

SSRİ Ali Sovetinin 1987-ci il oktyabrın 19-da keçirilən sessiyasında Qromıkoy, Liqaçov, Qorbaçov və Rikov Heydər Əliyevlə ayrıca görüş keçirərək, onu Siyasi Bürodan getməyə və Baş nazirin müavini vəzifəsindən (rəsmi olaraq səhhətinə görə) istefa verməyə razı salmağa çalışırdılar. Əlbəttə, Heydər Əliyevin artıq Siyasi Bürodan arxalandığı adam qalmamışdı. Beləliklə, SSRİ rəhbərliyində nəhəng ölkənin inkişaf və tərəqqisinə inamın simvoluна çevrilən Heydər Əliyevin Moskva dövrü yekunlaşdı. Sovet İttifaqının siyasi və iqtisadi qüdrəti də “demokrat” Mixail Qorbaçovun təşkil etdiyi kollegial idarəetmə nəticəsində finalına çatdı. Bir neçə ildən sonra bu, bütün ölkənin dağılmasına səbəb oldu.

(ardı var)

Söhbəti qələmə aldı: İLQAR RÜSTƏMOV, “Xalq qəzeti”